

A mennyei levelek történetiségéről

BEVEZETÉS

A mennyei levelekről, a *Himmelsbrief* műfajáról a magyar néprajztudomány számos eredményt adott közre, a kisebb lélegzetű tanulmányok, forráskiadások mellett rövid, de átfogó jellegű kutatástörténeti áttekintések is megjelentek.¹ Mindezek alapján általában megállapíthatjuk, hogy a szakirodalomban mennyei vagy égi levélként hivatkozott szövegtípus német közvetítéssel jutott el a magyar nyelvterületre, s a ponyvairodalom termékeként, illetve a népi írásbeliség részeként kéziratos másolatok formájában terjedt.² Műfajukat néhány közös jegy alapján írhatjuk le. Ilyenek a levél autentikusságát megteremtő, a szöveg isteni eredetét bizonyítani kívánó bevezetések; a különböző műfajú vallási szövegekre jellemző forma- és stílusjegyek átvétele, imádság-, átok- és áldásformulák használata; valamint a különböző erkölcsi és hitéleti szabályok, gyakorlatok követésére, különös tekintettel a vasárnap megtartására vonatkozó felszólításokra.³

A következőkben egy pezsztentlőrinci kéziratból kiindulva próbálok a szövegtípusról kialakult képet kiegészíteni, a műfaj megszületését, elterjedését nagyobb történelmi távlatba helyezni, a kései modernitás, a német kulturális közvetítés tényét a műfaj ókori, kora középkori előtörténetével kiegészíteni. E rekontextualizálás mentén a levelek funkcióját a szétválasztásra utaló, dichotomizáló, ahistorikus vallási-mágikus fogalompár helyett az átfedéseknek, átváltásoknak nagyobb teret engedő technikai és az expresszív cselekvések terminusain keresztül értelmezem, s mindezen keresztül a műfaj történeti rétegzettségének kérdésére igyekszem reflektálni.

CSODÁLATOS KÉP

A tanulmány kiindulópontját adó levél Budapest XVIII. kerületéből, Pestszentlőrincről, sajátos gyűjtési körülmények között került a múzeumba.⁴ Ajándékozója Nagyághy Attila, aki a kerület egyik városrészében, a Szemeretelepen, az utcán, egy kidobott levéltárcában talált rá.⁵ A tárgy értékére az intézmény egyik munkatársa, Lánzos Zoltán

¹ Keszeg 2008: 116–117.; Frauhammer 2012: 38.; Fülöp 2013: 56–57.

² vö. Keszeg 2008: 116–117.

³ Rauchegger 2013. A levelek irodalmi formáját tekintve Papp Bernadett három típust különböztet meg. Papp 2004: 336–337.

⁴ A lőrinci levélre, illetve a lentebb általam is megemlített, német nyelvű, hartai *Schutzbriefe* Szojka Emese is hivatkozott. Szojka 1990: 183. A pezsztentlőrinci levelet egy rövid, ismeretterjesztő írás kíséretében már közreadtam. Bakos 2022: 820–821.

⁵ Erről tanúskodnak a közölt szövegen belül a kapcsolós zárójeles betoldások, illetve olvashatatlanok jelölt részek: a levelet ugyanis négyrét hajtvá őrizte tulajdonosa, s ezek mentén a papír elszakadt, s olvashatatlaná vált.

hívta fel a figyelmét, az ő közvetítésével került a múzeumba, majd Györgyi Erzsébet leltározta 1972-ben.⁶ Használatáról így értelemszerűen nem sokat tudunk elmondani, legfeljebb annyit, hogy tulajdonosa feltehetőleg megfogadta a levél utasítását és magánál hordta az iratot.⁷ A levelet teljes terjedelmében, szöveghű átírásban közlöm:

Csodálatos kép

Ez a levél Michaelis kegyén fűg és senkit el nem hagy aki hozzá fojamodik arany betűkkel vagyon írva és Szent Mihály arkangyal által küldetett oda. Aki ezen levelet megakarja fogni attól eltávozik aki pedig leakarja írni ahoz indul magától felnyilik és ez vagyon beleírva. Aki vasárnap dolgozik az Istentől elhagyattatik. Így tehát meghagyom teneknek hogy vasárnap ne dolgozzatok a tijoszáigaitokon sem pedig seminemű munkát ne cselekedjetez hanem szorgalmasan templomba menjetez és ájtatosan imadkozatek büneitekről elne feledkezetez és hajaitokat cifrázatek haszontalan dolgokat ne beszéljetez, és a ti vagyonságtikatek szegényekel megostjatek és hidjetez hogy én a Jézus Krisztus magam Isteni kezemel irtam ezt a levelet és tölem küldetett oda, hogy ne cselekedjetez ugy mint az esztelen álatok. A hétben 6 napig dolgozatek és a vasárnapot megüljetez a templomba menjetez ifjak és vének ájtatosan az Istenek szavát halgasátez ha ezt nem cselekszitez ugy megbüntetez titeket háboruval, éhségel pestisel drágaságal. Én parancsolom tinéktez hogy az én törvényemet meg is tartsátez és imádkozatek a ti büneitekért hogy az tinéktez megbocsájtasanak. Ne kérjetez idegen jóságot, ne esküdjetez gondatlan az én nevemre és ne halgasatek a testnek kívánságaira amejet én nem akarok. Senki mászt ne öljön senki másrol paráznát ne szoljon hátamögött ne örvendezetez másnak kárán a ti gazdaságtokatez ne dicsekejetez és pedig a szegény embereket meg ne vesetez. Atyátokatez anyátokatez tiszteljetez hamis tanulságot ne tegyetez ugy adok tenéktez csendes békeséget és egéseget aki ezen levelet nem hisz az elvan hagyatva és szerencséje nem lesz mert mondom tinéktez hogy én Jézus Krisztus magam tulajdon Isteni kezemel irtam aki ezt nem hiszi az haljon meg. Hati megnem fogtoktérni [a hajtás mentén kivehetetlené várt sor] adni a ti büneitekért. Akinél ez a levél [van] és aki nem nyilatkozatassa az elátkozatez az minden áldástól elhagyatez ezt hát egy a másiktól leírjatez vagy írasátez és ha valaki anyi bünt cselekedet volna mint a tengernek a habjai és a földnek ágai vagy füvei vagy mint az égen a csillag és azokat töredelmesen meggyonja megbocsájtatek aki pedig ezen levelet magánál hordoza a jobb karja alatt bal felül az meggyözi az ő elenségeit akákkik legyenek azok vagy az uraságtól elveszet volna vegye magához ezen levelet és ugy megkapja az ő birását és hatalmát és nyer. Aki evel a levelet a házában tartja avagy magával hordoza anak seminemű égi háboru nem árthat és pedig mint tüztől mint másveszedelemtől megoltalmazatek és amej terhes aszony magánál hordoza az boldogan szüli magzatját ere a világra.

⁶ Leltári száma 72.69.1.

⁷ Ez az önmagában kevésbé jelentős adat Lengyel Ágnes tanulmányának fényében válik érdekesebbé: mint Lengyel Ágnes rámutat a *Csodálatos kép* cím alatt a Szent Mihály levél egy lapos, falra függeszthető változatát árusították. Lengyel 2003: 243. Tehát az általunk közölt szöveg annak ellenére került használója zsebébe, hogy eredetijük már kimondottan házi oltalmazó jellegű szöveggént készült volt. A leveleknek pénztárcában való őrzésére Szojka Emese is hoz példát: Szojka 1990: 178.

Ha valaki valamit kér megadatik neki aki a maga szükségében fog kérni és Jézus Krisztust segítségül hívja valamint egy hiszek egyet istent imádkozik az ezen bucsut megnyeri és halála előtt ami urunk Jézus Krisztus az ő szent Atjával eljön elviszi anak lelkét az ő szent atyához a menyeyi dicsőségben. Aki Szent Mihály tiszteletére még egy miatyánkistent imádkozik az 100 napi bucsut nyer!!!

Találtatott az 1813-ik esztendő Nagyboldogasszony havának azaz január 26-án Németszágba Velz városában

A szöveg elírásai, helyesírási hibái, a központozás hiánya, néhány tartalmi kihagyása nemcsak azt valószínűsíti, hogy lejegyzője nem lehetett íráshoz szokott ember, de annak a feltételezésnek is alapot ad, miszerint a levél nem egy nyomtatványról, hanem egy eleve szövegromlásokkal rendelkező kézirat alapján lehetett lejegyezve.

A pezsztentlőrinci levél azzal együtt sem tekinthető egyedülálló néprajzi kuriózumnak, hogy egy kézirat, s viszonylag kései, a hetvenes években gyűjtött példányáról beszélünk. Így például Zsupos Zoltán közleményéből két, a Bihari Múzeum gyűjteményében őrzött, Darvasról és Bakonszegről származó Szent Mihály levelet ismerhetünk meg.⁸ A két levél a budapestitől lényegében alig különbözik, csak az egyes szövegromlások, másolási pontatlanságok, kihagyások és betoldások jelentik az eltéréseket.

A Szent Mihály levél jóval töredékesebb változatát Bartha Elek egyik közleményében találhatjuk meg, amelyben két oroszlamosi kéziratot ad közre.⁹ A második – amelyről Bartha is megjegyzi, hogy szerkezetileg összetettebb – valójában több ponyvakiadvány részleteiből tevődik össze. A szöveget a *Hét mennyei szent zár imádsága* címmel terjesztett füzet töredékesebb leirata nyitja,¹⁰ ezt követik különböző imák, bajelhárító funkcióval rendelkező iratok lejegyzései, s ezek közé ékelődik a Szent Mihály levél meglehetősen lerövidült szövege. A különböző tartalmú részeket olykor címek választják el egymástól, de a Szent Mihály levél folytatólagosan bújik meg a szövegben. A közreadott anyag jól illusztrálja, hogy a különböző levelek, szövegtípusok használatuk során meglehetősen szabadon kapcsolódhatnak egymáshoz.

Hasonló jelenséget tesz láthatóvá az a 1979-ben gyűjtött szabolcsveresmarti kézirat, melyet Ujváry Zoltán adott közre.¹¹ A szöveg eleje a szerencsétlen napok – más variánsokból is ismert – jegyzékét adja. A többi példányához hasonlóan a kézirat egy bizonyos Szőke János úrra hivatkozik, aki a bécsi könyvtárban leli fel és másolja le az írást, tartalmilag pedig ezt követi a tilalmas napok felsorolása és a tiltás ellen vétők büntetésének taglalása.¹² Ugyanakkor, más ismert változataival szemben, a leirat minden átmenet nélkül a Szent Mihály levél bevezetésével folytatódik: „*ezen levél a mohácsi hegyen függ...*”. Már a hegy magyarosítása is jelzi, hogy az eredetihez képest

⁸ Zsupos 1985.

⁹ Bartha 1987. A Bartha Elek által közölt első levél variánsa Jung Károly közleményében is olvasható: Jung 1978: 129–130. Mivel a mennyei levelek használati kontextusáról kevesebbet tudunk, ezért talán e helyt is érdemes kiemelni azt a Bartha által közölt adatot, miszerint a levél betűsorát bajelhárítás céljából szarvasmarha nyakába is teheték. Bartha 1987: 24.

¹⁰ Különböző ponyvakiadványokban megjelent változataihoz lásd Soós 2018: 73–75.

¹¹ Ujváry 1980.

¹² Ujváry 1960.; Bernáth 1978.

egy „romlottabb” variánssal van dolgunk, azonban sokkal érdekesebb az a tartalmi ellentmondás, ami a szöveget feszíti: honnan származik az irat, a bécsi könyvtárból vagy a mohácsi hegyről?

További kérdés, hogy a fentihez hasonló keveredések, ellentmondások csak a szövegeknek a népi írásbeliségben való megjelenéséből fakadnak vagy hasonló problémát a letisztultabb szövegekben is felfedezhetünk? Ennek megválaszolásához menjünk vissza a pestszentlőrinci levélhez, ami a veresmartival vagy az oroslámosival ellentétben nem különböző szöveg-hagyományok összekapcsolódásából létrejött invariáns, hanem egy közismert szöveg, egy vallásos ponyvanyomtatvány másolata.¹³ Ennek ellenére, ha ezt a levelet megnézzük, akkor a fentihez hasonló, ha nem is ilyen szembe-
szökő ellentmondásra lehetünk figyelmesek.

Ezeknek a szövegeknek a szerkezete nyilvánvalóan letisztultabb: a bevezetésből megismerjük a levél eredettörténetét, melyet az erkölcsi tételek, a kegyességi gyakorlatokra való felszólítások követnek, végül pedig a levél birtoklásával, használatával elnyerhető jutalmak ismertetése olvasható. Ha az utóbbi két szakaszt vetjük össze, akkor szembe-
szökővé válhat a két rész logikája közötti alapvető különbség: az első a megváltást, a mennyei jutalmazást a keresztyén, erkölcsös élethez és az isteni kegyelemhez köti, míg a másik a levél birtoklásához, használatához, terjesztéséhez.¹⁴ Az egyik tehát egy közvetett, a másik egy közvetlen logikát követ, az egyiknél az üdv elnyerése az egyén egész életmódján, a másikonál az egyén adott cselekedetén nyugszik, az egyik inkább túlvilági, a másik inkább evilági jutalmat ígér.¹⁵ Tehát a szöveg közelebbi olvasata itt is tartalmi ellentmondást fed fel, két különböző, egymásnak ellentmondó logika jelenléte válik láthatóvá. Ahogy azt Szojka Emese is megállapítja, „a különböző eredetű szövegrészek egybeszerkesztése nem is mindig sikeres, egymáshoz kapcsolódásuk olykor nehézkes, értelmezési zavarokhoz vezet az egyes típusoknál.”¹⁶ Minderre a műfajjal foglalkozó szerzők általában a vallási-mágikus szópárral utalnak, és a jelenséget a – többnyire archaikusabbnak tétélezett – mágiának a tételes vallással való összefonódásaként, kettőségeként írják le.¹⁷

Bár a fogalom párral analitikus szinten leírhatjuk a Szent Mihály-levél első és második része közötti különbséget, használatukkal azt már nem feltétlenül tudjuk megmagyarázni, hogy két, ilyen ellentétes logikát követő szakasz miért, illetve hogyan alkothat egységes szöveget, továbbá, hogy a népi írásbeliségben a különböző logikájú, műfajú (imádságok, vasárnapi levelek, égi levelek, népi levelek) szövegek miért kapcsolódhatnak egymáshoz. Másképp, a vallásos-mágikus fogalom párt egyértelmű dichotóm elválasztásra utal, míg a használatban a szövegek valójában tartalmi egységeket alkotnak.¹⁸ Vagyis míg a fogalom párral le tudjuk írni a leveleket, de használata nem feltétlen visz közelebb annak megválaszolásához, hogy a szövegek egysége mi-

¹³ vö. Lengyel 1999: 170.

¹⁴ vö. Orosz 2016: 183.

¹⁵ vö. Soós 2018: 58.

¹⁶ Szojka 1990: 186.

¹⁷ Lásd például Ujváry 1964: 393–394.; Jung 1978: 128.; Szojka 1999: 186.; Fülöp 2013: 57.; Frauhammer 2018: 182.; Soós 2018: 67.

¹⁸ A fogalom párt vallástörténeti kritikájához lásd Meyer–Smith 1999: 3–5.

ként inkorporálhatja ezt a kettőséget.

A kérdés kézenfekvő megoldása lehet, hogyha ezt a két logikát két történeti rétegnek feleltetjük meg és ekként próbáljuk elválasztani egymástól. Így például Jung Károly szerint „*sokkal régebbi néphiedelmi hagyományoknak keresztényiesült lecsapódását gyaníthatjuk bennük, amelyek valószínűleg a kereszténység felvétele előtti korba nyúlnak vissza.*”¹⁹ A következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy ez a viszony éppen fordított, vagyis a szövegeknek a régebbi rétege kapcsolódik a kereszténységhez, míg a mágikusnak nevezhető szövegréteg, illetve használati mód a későbbi.²⁰

A MŰFAJ SZÜLETÉSE

A fenti tétel, vagyis a kereszténységhez kapcsolódó alaprég és a későbbi „mágikus” logikával kapcsolatos állítás bizonyításához először érdemes a műfaj történetiségére reflektálnunk. Az égi levelek kutatásakor a magyar néprajzi szakirodalom a használati kontextusok feltárására, a műfaj leírásakor a ponyvairódalommal való kapcsolatra, az átvétel kérdéseire fókuszált, a szövegek megjelenését pedig többnyire a 19. századra helyezte, és a szöveghagyományt a német kultúrához kötötte.²¹ Természetesen mindkét filológiai állítás helyes: a tömegárúként, olcsó, könnyen hozzáférhető nyomtatott kiadványok megjelenése és az analfabetizmus fokozatos visszaszorulása hatalmas lökést adhatott a hagyomány elterjedésének;²² a német kulturális közvetítés tényét pedig olyan párhuzamok is alátámasztják, mint például Észtország esete,²³ ahová feltehetőleg a morva egyház misszionáriusaival vagy az Újvilágé, ahova a német bevándorlókkal jut el a szöveghagyomány.²⁴ Ugyanakkor, ahogy azt – többek között – Szojka Emese, Papp Bernadett, illetve Frauhammer Krisztina is megállapítja, mikorra ezek a szövegek ponyvakiadványokban, illetve a ponyván keresztül a népi írásbeliségben köszönnek vissza, addigra a *Himmelsbrief* műfaja mögött már egy meglehetősen hosz-

¹⁹ Jung 1978: 128. Soós Sándor pedig az egyiptomi mágikus szöveghagyománnyal von párhuzamot: Soós 2018: 67.

²⁰ Történeti vonatkozásban Papp Bernadett is megállapítja, hogy „*a szövegek meglehetősen változón mentek keresztül, átalakultak, kibővültek más elemekkel. Funkciója is módosult, védő feladatot lát el.*” Papp 2004: 337.

²¹ vö. Ujváry 1964: 393–394.; vö. Zsupos 1985: 59.

²² vö. Keszeg 2008.

²³ A német közvetítésű észtországi elterjedést Ujváry Zoltán is megemlíti: Ujváry 1964: 393.

²⁴ N. N. 1917.; Hand 1959.; Beyer 2011: 35. A Néprajzi Múzeumban őrzött másik égi levél is német nyelvű, hartai svábok tulajdonában volt (Itsz. 67.104.48). A használatáról Csilléry Klára gyűjtött figyelemreméltó adatokat: „*Hartán máig általános az a hiedelem, hogy akinek a házában bajelhárító cédula van, azzal a házzal nem történik szerencsétlenség. Ugyanezen okból magukkal is szoktak hordani ilyen cédulát a hosszabb úton távol levők, különösen a hajósok, mely foglalkozás Hartán igen elterjedt. A cédulák többféle szöveggel forognak közkézen egymásról másolják őket. Van német és magyar nyelvű is, mindkettő változatokban. Annál a háznál, ahonnan ez a cédula való, volt egy magyar nyelvű is. Eredetileg ez az utóbbi volt meg. Ezt a példányt egy imakönyvvel együtt árverésen vette tulajdonosa, egyik nagynénje halála után. Nem tudta azonban, hogy a cédula is benne van. Nagyon nehezen vált meg tőle, habár megkapta a kézzel írt másolatot, félt az esetleges következményektől.*”

szű történeti út áll.²⁵ Ezt azonban érdemes rögtön két szakaszra osztanunk, attól függően, hogy előképekről, azaz a földön túli szférából érkező szövegekről vagy olyan égi üzenetekről beszélünk, amikben megjelenik a sokszorosításra, továbbadásra való felszólítás: az előbbi esetben szabadabban asszociálhatunk, s olyan bibliai jelenetek juthatnak eszünknek, mint például a törvénytáblák elküldése,²⁶ míg a szorosabban vett műfaji meghatározás esetében a szövegeknek a hatodik századi megjelenésével számolhatunk.²⁷ Ebből pedig már szinte magától értetődően következik, hogy a földrajzi elterjedésben messze nem kizárólagos a német kultúra közvetítő szerepe, s ez a tétel legfeljebb a modern kor kontextusában érvényes. Robert Priebisch – aki a műfaj kialakulását szintén a hatodik századra teszi – a szövegeknek már kora középkori földrajzi elterjedésével kapcsolatban is egy olyan széles földrajzi területet jelölt ki, melyet északon Izland, délen Etiópia, nyugatra Írország, kelet felől pedig Szíria határol.²⁸ E szöveg hagyomány pedig már rendkívül gazdag nyelvi közegben terjed, így például Maximilian Bittner kötetnyi görög, örmény, szír, arab,²⁹ etióp stb. forrást közöl.³⁰

Nyilvánvalóan sem helyünk, sem módunk nincs arra, hogy ezt a rendkívül gazdag anyagot bemutassuk, ezt a földrajzilag és történetileg hatalmas területet felfedezzük. A kérdés demonstrálásához ezért csak vegyünk egy nyugati és egy keleti példát a szövegek korai felbukkanására. Priebisch már hivatkozott írása egy kora középkori ó-ír szöveget ismertet. A forrás világossá teszi, hogy a mennyei leveleknek azokat a jegyeit, amiket még a bevezetésben felsoroltunk, vagy amiket közelebbi példánknál, a pezsztentlőrinci levelünknel láttunk, itt is megtaláljuk. A Priebisch által közreadott szövegben a Krisztusnak tulajdonított levél érkezését a passióra emlékeztető képek jelzik: a föld megremeg, Rómában megnyílik Szent Péter apostol sírja.³¹ E bevezető sorok után az irat hosszú, apokaliptikus képek és mennyei ígéretek váltakozó képein keresztül részletezi a vasárnap tilalmát megszegők és megtartók jutalmát, a földi jólét és szenvedés, valamint a menny és a pokol képeit. Végül a szöveg újra önmaga felé fordul, a büntetés és jutalmazás duális rendszerét használatára vonatkoztatja: másolói-nak, terjesztőinek üdvöt ígér, a figyelmen kívül hagyókat pedig kárhoyattal fenyegeti.³²

Keletre tekintve Georg Graf közleményét hozhatjuk például, amelyben egy a kilencedik vagy tizedik századra datálható arab nyelvű szöveget közölt. A szöveg a fenti

²⁵ Szojka 1990.; Papp 2004: 336.; Frauhammer 2019: 144.

²⁶ 2Móz 34,1–28. Az előképekhez lásd még Szojka 1990: 185.

²⁷ Rauegger 2013: 247.

²⁸ Priebisch 1907: 138.

²⁹ A 7–8. századi arab hódítások után a hatalmas birodalomban élő, különböző, „egymással szembenálló keresztény csoportoknak hamarosan közös jellemzője lett az arab nyelv iránti lelkesedés”. Brown 1999: 190. A levelek arab nyelven való megjelenését is e 9. századi nyelvi változásnak tudhatjuk be.

³⁰ Bittner 1906. Tehát szélesebb nyelvi-földrajzi kontextusról beszélhetünk, mint amit Szojka Emese tanulmánya felrajzolt. Szojka 1990: 185.

³¹ vö. Mt 27, 51–52.

³² „Any cleric who shall not read it aloud conscientiously to the peoples and nations of the world, his soul shall not attain heaven, but it shall be in hell forever. Whosoever shall read it aloud, and shall write it, and shall fulfil it after hearing it, he shall not only have prosperity in this world, but the kingdom of the other world for ever yonder.” Priebisch 1907: 144.

példához hasonlóan a vasárnap megtartása körül forog: a múlt- és jövőbeli áldásos és átkos eseményeket is mind ennek az egyházi törvénynek a betartásához és megszegéséhez köti. A szöveg emellett világossá teszi, hogy a fentebbi mózesi utalás nem feltétlenül csak távoli vallástörténeti párhuzam, hanem a szövegek által is alkalmazott utalás: „A törvényt a zsidóknak Mózes keze által adtam, és ők ismerik a törvényeiket és a jótéteményeket. És én, Isten, felékesítettem titeket a keresztemmel és a nevemmel, amely megszenteltetett elöttetek. De vasárnapi munkáitokkal, engedetlenségeitekkel és egymás közti civódásaitokkal szembeszegültök velem, szószegökké váltok, adtok és vesztek vasárnap, a feltámadásom napján.”³³

A példák sorát hosszan folytathatnánk, hiszen zavarbaejtően gazdag szöveggyományról beszélünk.³⁴ Ezek szaporítása azonban e ponton valószínűleg öncélú lenne, mivel segítségükkel sem tudnánk felderíteni azt a rendkívül szövevényes, szerteágazó utat, amit az egyes szövegek hosszú életük során bejártak. Anélkül, hogy azokon a köztes lépcsőfokokon átmennénk, amik egy tizedik századi arab levéltől egy huszadik századi magyar szövegig vezetnek, minden további megállapításunk hipotetikus marad.³⁵ Ettől függetlenül is talán érdemes néhány feltevést megfogalmaznunk a szövegek történetiségével kapcsolatban, s ezzel együtt visszatérnünk eredeti kérdésünkre, a levelek kettős logikájára, illetve ennek hátterére.

TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Amit a fenti példák és tanulmányok alapján is viszonylag nagy magabiztossággal megállapíthatunk, az az, hogy a korai iratok e példáinál és típusainál – legalábbis a szövegek szintjén – még nem jelennek meg a modern variánsokból ismert, a szöveg birtoklásából fakadó jótéteményekkel kapcsolatos ígérek, ehelyett a kéziratok szinte teljesen a vasárnap megtartásának fontosságát hangsúlyozzák.³⁶ Vagyis a leveleknek általában csak a legutolsó szakasza foglalkozik a levél terjesztésével, üzenetének továbbadásával, és ennek jutalmával. S ehhez rögtön tegyük is hozzá, hogy a szövegek világossá teszik, hogy az áldást csak azok nyerik el, akik nemcsak közvetítik, de követik is a levél utasításait.

Azért is érdemes hangsúlyozni, hogy a fenti állítás csak e szövegtípus esetében érvényes, mivel a különböző átoktáblák, talizmánként használt feliratok stb. mellet

³³ „Ich habe das Gesetz den Juden durch die Hände des Moses herabgegeben, und sie kennen ihre Satzungen und Almosen. Und ich, Gott, habe euch mit meiner Taufe bekleidet, und mit meinem Namen, der für euch geheiligt ist. Und ihr werset euch mit mir euren Werken und eurer Widersetzlichkeit am Sonntage (und durch) eure Streitsucht mit einander, und werdet wortbrüchig und verkauft und kauft am Sonntage, dem tage meiner Auferstehung.” Graf 1928: 20.

³⁴ Lásd például Stegmüller 1981.

³⁵ A köztes lépcsőfokokról Szojka Emese közöl értékes adatokat a *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* szócikkei alapján. Szojka 1990: 185.

³⁶ Amivel értelemszerűen nem azt szeretném sugallni, hogy a korban ne lettek volna hasonló mágiikus szövegek vö. Kákósy 1969. Soós Sándor is meggyőző példákat hozott erre, s vont párhuzamot a néphit és az ókori mágiikus gyakorlatok között. Soós 2018. A megállapításom kizárólag a vasárnapi levelek korai középkori szövegeire vonatkozik.

ismerünk például olyan kopt leveleket, amik néhány vonásukban hasonlítanak a menyeyei levelekre: ugyanúgy a hatodik-hetedik századra datálhatjuk őket és ugyanúgy Krisztust nevezik meg szerzőjüként.³⁷ A párhuzamok ugyanakkor e két pontban ki is merülnek; nem találjuk meg a vasárnap és a másolás motívumát, a szövegek kizárólag az egyén boldogulását hivatottak biztosítani.

Visszatérve tehát a fentebbi levelekre, ezekkel kapcsolatban egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a vasárnap megszentelése és a munkatilalom a központi motívumuk, ezért érdemes megfontolni ennek szerepét a késő ókori és a kora középkori Európában. Az ünnepnapot propagáló leveleket, nyelvi diverzitásukat egyfelől abban a politikai-gazdasági rendszerben tudjuk értelmezni, amely már mind a késő császárkorban, mind a Nyugatrómai Birodalom bukását követő évszázadokban egyre kevésbé értelmezhető a keresztény egyházak nélkül; egy olyan Európában, mely a térítésekkel, a Nyugatrómai Birodalom romjain, határain, illetve azokon túl is létrejövő új, kereszténnyé váló, illetve a katolicizmusra³⁸ áttérő államalakulatokkal fokozatosan nő, északi irányba kinyílik az ókor Mediterráneum központú világa, s olyan területek is szerves részévé válnak, mint például az ókori világnak még a perifériájához sem tartozó Ír-sziget.³⁹

Elsősorban ebben a földrajzi-történeti kontextusban lehet kiemelt szerepe a vasárnap megszentelésének, a mindennapi életnek az egyházi tanítással összhangban lévő megszervezésének, a szokás népszerűsítésének, a törvény betartatásának.⁴⁰ A szombattal szembeni vasárnapi ünnepnap – egyes szerzők szerint – a második századtól kezd intézményesülni, a folyamatra egyszerre hathatott az egyház antijudaizmusa, az üldözött zsidóktól való elkülönülés szándéka,⁴¹ a zsidóságnak a keresztényekkel szembeni ellenséges megnyilvánulásai, a kozmikus héttel kapcsolatos zsidó apokaliptikus képzetek, a pogány napkultuszok,⁴² s értelemszerűen maguk a keresztény teológiai értelmezések.⁴³ Ugyanakkor a vasárnap megszentelésével kapcsolatban még

³⁷ Meyer–Smith 1999: 113–114., 320–322.

³⁸ A katolicizmusra való áttérés alatt olyan folyamatokat értek, mint például I. Rekkared uralkodása alatt a Vizigót Királyság szakítása az arianizmussal. Lásd Brown 1999: 135.

³⁹ Brown 1999.

⁴⁰ Magyar kontextusban eszünkbe juthat Szent István Király Dekrétomainak Második Könyvének 7. fejezete: „a vasárnap megtartásáról, hogy a munkának szünete legyen.” <https://net.jogtar.hu/ ezer-ev-torvenyei> (Letöltés: 2022. 08. 03.)

⁴¹ Lásd például a fentebb idézett levelet, aminek az ószövetségi hivatkozáson túl fontos eleme a zsidó és a keresztény megkülönböztetés.

⁴² Ugyanakkor Arles-i Szent Caesarius a hatodik században a csütörtöki, azaz Donar vagy Thór napjára eső, pogány eredetű munkatilalom követését ostromozza. Haines 2010: 10. E példa jól mutatja, hogy Bacchiocchinak a kereszténység előtti napkultuszokkal kapcsolatos érve nem minden kontextusban érvényes. Érdekességképpen megjegyzem, hogy Eviatar Zerubavel megjegyzése szerint az észak-középkori tizenkilencedik század végén is fontosabb kultikus nap volt a csütörtök, Taara napja. Zerubavel 1985: 24.

⁴³ Bacchiocchi 1977: 312–313. Anélkül, hogy a vasárnap és a szombat kérdésének kora keresztény problémáiban túlzottan elmerülnék, azt meg kell jegyezni, hogy Bacchiocchi fenti álláspontja vitatott, s egyes szerzők szerint a vasárnap már az őskeresztény csoportok körében is kultikus napnak számított, így nem beszélhetünk a hagyomány egyértelmű változásáról, töréséről. Hartog 2014: 114–115.

a második században sem igen merül fel a munkatiltalom kérdése, utóbbi a negyedik századtól, Constantinus császár 321-ben kiadott rendeletével kezd intézményesülni.⁴⁴ Constantinus rendelete ugyanakkor csak nyitánya annak a folyamatnak, amely nagyjából a hatodik század környékén érik be a sábat mintájára elképzelt, a hitéletnek szentelt vasárnapi nyugalomnap képében.⁴⁵

Bár vannak olyan bibliai szöveghelyek, amelyekre tekinthetünk a vasárnapi kultusz első századi lenyomataként,⁴⁶ nincsen olyan passzus, mely a vasárnapot explicit módon, határozottan tilalmas napnak tartaná.⁴⁷ Dorothy Haines olvasata szerint a levelek ezt az irt hivatottak betölteni, s nem véletlenül jelennek meg éppen abban az évszázadban, amikor a vasárnapi munkatiltalom kérdése nagyon erősen foglalkoztatta az egyháziakat.⁴⁸ E szövegek az egyház dogmatikai hagyományai mellé egy jóval erősebb, a Bibliához mérhető, kinyilatkoztatott igazságot társítanak és törvényt kiáltanak ki: Isten szándéka így nem interpretáció kérdése, hanem teljesen explicit, nem következtetett, hanem teljesen közvetlenül kiolvasható igazság, nem az egyházi tekintély, hanem az isteni akarat megnyilvánulása.

Nagy Károly *Admonitio generalis* című, 789-ben kiadott kapitulárisában a mennyei leveleket éppen e külső, az emberek világától, az egyháztól és államtól független tekintély miatt ítéli el: „*Ebben az iratban az volt különösen bosszantó, hogy tartalma tökéletesen megfelelt az igaz hitnek. Ugyanolyan szigorúan előírta a vasárnapi pihenőnap tiszteletben tartását, mint törvényeikben Károly és püspökei. De egy olyan magasztos forrásra hivatkozott, amely mellett minden egyéb hatalom eltörpült.*”⁴⁹ A rendelkezés tehát egy olyan birodalmi szándék lenyomata, ami a töredezetté vált keresztény mikrokozmoszokat és a periférikus pogány területeket a frank mikro-kereszténység mintájára egységesíti, az írásos szövegeket pedig helyes és helytelen, üdvözlendő vagy üldözendő kategóriákra osztja.⁵⁰ A mennyei leveleket pedig ebben az újonnan kiépülő rendszerben nem másolni, hanem égetni kell.

A frank példa mindenestre jelezheti, hogy a korban nem teológiai, hanem hatalmi szempontok mentén marginalizálódik, és kezd kiszorulni a szöveghagyomány a hivatalos egyházi kultúrából. A tiltás ugyanakkor nem akadályozta meg, hogy a maga nyelvi sokszínűségében, rendkívül tág földrajzi keretei között kibontakozzon a hagyomány, s a különböző keresztény mikrokozmoszok részévé váljon.

A hatalmas terület és a nyomtatás hiánya világossá teszi, hogy a szövegek elterjesztése a továbbadástól, a másolástól függött. Ebben az értelemben ez tehát elsősorban

⁴⁴ Bacchiocchi 1977: 317.; Hartog 2014: 129.

⁴⁵ Haines 2010: 14. A vasárnap fogalmának képlékenységét jól illusztrálja a 10. századi Békés Edgár angol király törvénye, melyben szombat déltől hétfő hajnalig terjedő ünnepet rendelt el. Keynes 1990: 233.

⁴⁶ Lásd például ApCsel 20,7.

⁴⁷ Értelemszerűen ez nem univerzális probléma, de a textuális referencia hiánya a “könyv népei” számára, az írásos kinyilatkoztatáson nyugvó kereszténység vallási-kulturális rendszerében megkerülhetetlen kérdés. Vö. McKitterick 1990: 6.

⁴⁸ Haines 2010: 14.

⁴⁹ Brown 1999: 276–277.

⁵⁰ Nelson 1990: 295–296.; Brown 1999: 250–251.

technikai kérdés, az egyetlen út a szövegek terjesztéséhez, mind szélesebb körhöz való eljuttatásukhoz.

A másoláshoz már ebben a korai szakaszban is kapcsolódott a közvetett jutalmazás és büntetés képzete, hiszen ez egyben a mennyei üzenet terjesztése, az evangelizáció egyik formája, s ekképp kegyes cselekedet volt. Mindenesetre ebben az esetben nem a másoláshoz, hanem az ige terjesztéséhez kötődik ez a gondolat, ahogy nem maga a tárgy, annak birtoklása, hanem az üzenet átadása áll a középpontban. S ahogy fentebb jeleztem, a levelek terjesztése önmagában még nem elégséges feltétele az üdvözülésnek. Ezáltal maguk a levelek is koherensek maradnak, mert a kegyességi cselekedetekkel – elsősorban a vasárnap megtartásával – kapcsolatos ígéretek nem kerülnek konfliktusba a jutalmazásoknak a levél használatához kapcsolódó – a 19–20. századi leveleknek már elidegeníthetetlenül részét képző – üzenetével.

TECHNIKAI ÉS EXPRESSZÍV CSELEKVÉSEK

Ahhoz, hogy a fenti áttétellel kapcsolatos érzésem meggyőzőbb legyen, s a történeti kialakulással kapcsolatos felvetésemet is érthetőbbé tegyem, tisztázni kell, hogy mit értek az alatt, amikor a levelek korai másolását technikai cselekedetként írom le. A szót abban az értelmében használom, ahogy azt Edmund Leach a mágia fogalmának újragondolásakor az expresszív tevékenységekkel összevetve leírja.⁵¹ Eszerint technikai az a cselekvés, amikor valamilyen direkt kapcsolat áll fenn az eszköz és a valóság megváltoztatandó része között. Ezzel szemben az expresszív cselekvés a távolabbi, közvetlen fizikai kapcsolatba nem kerülő világ megváltoztatását célozza.⁵²

Leach szerint azonban a két cselekvéstípus a valóságban könnyen átfedésbe kerülhet, ahogy a szimbolikus (*symbolic*) és a szignálok (*signal*) használó kommunikáció is.⁵³ Ehhez érdemes felidéznünk, hogy Leach kommunikációs folyamatok leírásakor egy dichotómiából kiindulva a szignál fogalma alatt azokat a kommunikációs formákat érti, amelyeknél az üzenet és az üzenetet hordozó entitás nem válik el egymástól, hanem ugyanannak a dolognak a két oldalát adja (*A* mintegy feltételes reflexként okozza *B*-t). Leach ezeket állítja szemben az indexek nagyobb csoportjával, amelyek közös tulajdonsága a jelölő viszony (*A* jelöli *B*-t). Tehát míg az indexek statikusak, leírók, addig a szignálok dinamikusak, kauzálisak.⁵⁴

Anélkül, hogy Leach terminológiáját e helyt még hosszabban ismertetném, az általa elmondottakat megpróbálom a levelekre alkalmazni. Meglátásom szerint a levelek másolása a kora középkorban alapvetően technikai cselekedet volt, egyszerűen azt a célt szolgálta, hogy egy levél tartalma, üzenete egy másik hordozóra átkerüljön. A levél ebben a kontextusban egy index volt, birtoklása indikálta birtokosa vagy terjesztője vallási érdemeit. Ezzel szemben, amikor egy levelet azért másolnak le, hogy az egy

⁵¹ Leach 1976.

⁵² Leach 1976: 30.

⁵³ Leach 1976: 29.

⁵⁴ Leach 1976: 12.

golyótól megvédjen,⁵⁵ akkor a cselekvés expresszív válik, mivel már nem a közvetlenül fizikai kapcsolatba kerülő dologra kívánok hatni a cselekvésemmel. A levél már nem indexként működik, hanem szignálként, nem indikálja a védettséget, hanem ok-okozati viszonyba kerül a levél birtoklása és a golyónak való ellenállás képessége. Tehát míg előbbi esetben a levél indikálja, hogy tulajdonosa Isten védelmét élvez, addig utóbbi esetben már okozza.

Hogy a mentális műveletet részletesebben megmagyarázzuk, érdemes a levelek kezdő soraiból kiindulnunk: a levelet Isten saját kezűleg írta. A hívő tehát elfogadja, hogy Isten és az eredeti levél között metonim kapcsolat van. Ugyanakkor, amikor a levelet lemásolja, onnantól kezdve ez a viszony már csak metaforikus, szimbolikus, hiszen csak a szöveg jelzése – miszerint ez Isten saját kezűleg írt levele – kapcsolja a levelet Istenhez, de ezt a szimbolikus kapcsolatot éppen a másoló teremti meg a lejegyzés során.⁵⁶ Vagyis a lejegyzéssel megszűnik a metonim viszony, ami a kapcsolódás elve, a rész-egész összefüggés alapján még egyfajta sajátos racionalitással magyarázhatja, hogy valami, ami Istené, az isteni erővel rendelkezik. Amikor tehát a leveleket arra használják, hogy megvédjék magukat a golyótól, akkor a metaforikus szimbólumot metonim jelként kezelik, végül úgy tekintenek rá, mint egy szignálra, ami képes távoli hatásokat elérni.⁵⁷

Végezetül meg kell jegyezni, hogy mindez feltételez egy olyan kulturális közeget, amiben az expresszív és a technikai cselekvés közötti határ elmosódhat, amennyiben egy távoli dologra szóbeli utasítással úgy hathatnak, hogy az üzenet címzettje azt szignálként értelmezi. A kereszténység istenképének alapvető vonása, hogy Isten szavánál az expresszív és a technikai cselekedet szétválasztása értelmezhetetlen, tehát e hitigazság elfogadása után plauzibilis, hogy Istene szava a teremtett világban szignálként működik.

ÖSSZEGZÉS

Mindezek után talán visszatérhetünk alapszövegünkhöz, ami hosszú történelmi utat járt be, mielőtt egy lőrinci pénztárcában találta volna magát. A tanulmány során a végpontból, a huszadik század második feléből származó levelekből indultam ki, az elemzés során pedig a kialakulástörténet kezdetére, a késő ókori, kora középkori levelekhez nyúltam vissza. Az értelmezéshez megpróbáltam röviden felvázolni azt a történeti, földrajzi, vallási kontextust, amiben a vasárnap megtartását szorgalmazó iratok megszülettek, és a legkülönbözőbb nyelveken elterjedtek. Ráműttem, hogy e korai formákhoz képest a néprajztudomány által feltárt, a népi írásbeliség részeként ponyvakiadványokban vagy kéziratok anyagokban terjedő változatoknál a vasárnap megtartá-

⁵⁵ Lásd Inczeffi 1942.; Jung 1978.

⁵⁶ Ebben az értelemben találok elégtelennek a kapcsolati elvre való hivatkozást, miszerint „*a levél tárgyasult kapcsolatként jelenik meg isteni eredetű írója és emberi birtokosa, hordozója között*” (Szojka 1990: 181), hiszen a másolás aktusa (ami a legtöbb esetben megelőzi a birtokba vételt) kizár minden ilyen közvetlen kapcsolatot.

⁵⁷ vö. Leach 1976: 31.

sára vonatkozó hosszú passzusok jócskán lerövidültek. Feltételezhetően ez a folyamat azzal összefüggésben mehetett végbe, hogy a levelek eredeti tartalma az évszázadok során veszített üzenetértékéből, hiszen az elterjeszteni kívánt szokás – legalábbis előírás-ként – evidenciává vált. Ahogy a levelek üzenete, úgy a technológiai fejlődés hatására, a nyomtatás forradalmával a másolásra, mint technikai cselekvésre való buzdítás is veszített aktualitásából.⁵⁸ Az üzenet és a cselekvés relevanciájának csökkenésével a másolás technikaiból expresszív aktussá válhatott. A levelekbe a vasárnap megtartásának fontosságát hangsúlyozó, az előírás megszegésének és követésének következményeit hosszan taglaló részek mellé, illetve azok kárára, hosszú, használati útmutatókra emlékeztető passzusok kerültek be, amik a birtoklásból, másolásból fakadó előnyöket ecsetelték, részletes leírását adva annak, hogy birtokosuk a levéllel miként hathat távoli dolgokra. A később bekerülő elemek a levél eredeti részeivel mondanivalójukat tekintve inkoherensek, de mivel eddigre a levelek elsősorban szignálok, eszközök, nem pedig indexek, kifejezésformák, ezért ez a tartalmi kérdés a használat szempontjából irrelevánssá vált.⁵⁹

Irodalom

BACCHIOCCHI, Samuel

1977 *From Sabbath to Sunday. A Historical Investigation of the Rise of Sunday Observance in Early Christianity*. Rome: The Pontifical Gregorian University Press.

BAKOS Áron

2022 Mennyei levél Pestszentlőrincről. *Élet és Tudomány* LXXVII. 25. 820–821.

BARTHA Elek

1987 Szent Levelek Zenta környékéről. *Múzeumi Kurír* 53. 23–27.

BERNÁTH Béla

1978 „Április járat valakivel” *Ethnographia* LXXXIX. 1. 105–109.

BEYER, Jürgen

2011 Are folklorists studying the tales of the folk? *Folklore* CXXII. 1. 35–54.

BITTNER, Maximilian

1906 Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. LI. 1. 1–235.

BROWN Peter

1999 *Az európai kereszténység kialakulása*. (ford. Pálosfalvi Tamás) Budapest: Atlantisz.

FOGEL, Edwin M.

1908 The Himmelsbrief. *German American Annals* X. 5. 286–311.

⁵⁸ Bár a nyomtatásra vonatkozó, huszadik század eleji egyházi tiltás a másolást ismét fontosabb technikai cselekvéssé tette. Vö. Lengyel 2003: 243.

⁵⁹ A tanulmány kéziratának átolvasásáért, tanácsaikért Keszeg Vilmos tanár úrnak és Szűcs Bernadettnek tartozom köszönettel.

- FRAUHAMMER Krisztina
2012 *Írásba foglalt vágyak és imák*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
2018 Imák, áldások, kegyes üzenetek - eszközök a sikeres jövőhöz? In Pócs Éva (szerk.): *Áldozat, divináció, istenítélet*. 180–197. Budapest: Balassi.
2019 *Imák és olvasatok*. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- FÜLÖP Zoltán Ottó
2013 Az 'égből érkezett üzenetek' szerepe és jelentősége az egyéni írásszokásokban. *Iskolakultúra* XXIII. 7–8. 53–60.
- GRAF, Georg
1928 Der vom Himmel gefallene Brief Christi. In *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete* VI., 10–23.
- HAND, Wayland D.
1959 A North Carolina Himmelsbrief. In Frederic E. Coenen (ed.): *Middle Ages – Reformation – Volkskunde*. 201–207. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- HAINES, Dorothy
2010 *Sunday Observance and the Sunday Letter in Anglo-Saxon England*. Cambridge: Boydell and Brewer.
- HARTOG, Paul A.
2014 Constantine, Sabbath-Keeping, and Sunday Observance. In Edward L. Smither (ed.): *Rethinking Constantine. History, Theology and Legacy*. 105–129. Eugene: Pickwick.
- INCZEFI Géza
1942 Ellenséges golyó ellen védő imádság. *Ethnographia* LIII. 3–4. 232–233.
- JUNG Károly
1978 Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában. *Hungarológiai Közlemények* 35. 127–134.
- KÁKOSY László
1969 *Varázslás az ókori Egyiptomban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KESZEG Vilmos
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- KEYNES, Simon
1990 Royal Government and the Written Word in Late Anglo-Saxon England. In Rosamond McKitterick (ed.): *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. 226–257. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEACH, Edmund
1976 *Culture and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LENGYEL Ágnes
1999 A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről. In Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. 160–182. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
2003 „...Én Jézus Krisztus magam tulajdon isteni kezeimmel írtam...” Égi levelek, látomásban közvetített imádságok a palóc népi vallásosságban. In Barna Gábor (szerk.): *„Oh, boldogságos háromság” Tanulmányok a Szentháromág tiszteletéről*. 243–256. Budapest: Paulus Hungarus–Kairosz.

MCKITTERICK, Rosamond

1990 Introduction. In Rosamond McKitterick (ed.): *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. 1–10. Cambridge: Cambridge University Press.

MEYER, Marvin W – SMITH, Richard (eds.)

1999 *Ancient Christian Magic: Coptic Texts of Ritual Power*. Princeton: Princeton University Press.

NELSON, Janet L.

1990 Literacy in Carolingian Government. In Rosamond McKitterick (ed.): *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. 258–296. Cambridge: Cambridge University Press.

N. N.

1917 Letters from Heaven In *Folklore* XXVIII. 3. 318–320.

OROSZ György

2016 Ich sah einen wunderbaren Traum...” Die großrussischen geistlichen Volksesänge „Traum der Hochheiligen Gottesgebälerin” in der christlichen Volksfrömmigkeit und in den magischen Praktiken In Orosz György: *„Dein Wort ist meines Fußes Leuchte und ein Licht auf meinem Weg” Russistische und germanistische Studien aus dem Bereich der christlichen Volksfrömmigkeit*. 159–195. Szeged: MTA-SZTE.

PAPP Bernadett

2004 „Szent levél, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus csudálatosképpen az ő földjén lakó népeihez küldött.” Az Istenanya pokoljárása és más apokrif iratok egy ponyván. In Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek*. 333–358. Budapest: Kairosz–Paulus Hungarus.

PRIEBSCH, Robert

1907 Quelle und Abfassungszeit der Sonntagsepistel in der irischen „Cáin Domnaig.” Ein Beitrag zur Entwicklungs- und Verbreitungsgeschichte des vom Himmel Gefallenen Briefes Christi. *The Modern Language Review* II. 2. 138–154.

RAUCHEGGER, Andreas

2013 Himmelsbriefe und Kettengebete. *Wissenschaftliches Jahrbuch der Tiroler Landesmuseen*. VI. 245–255.

SOÓS Sándor

2018 Tóbiás, Ráfael őrangyal és a mágikus ponyva. *Magyar Sion* LIV. 1. 53–76.

STEGMÜLLER, Fridericus (ed.)

1981 *Repertorium Biblicum Medii Aevi*. Madrid: Instituto Francisco Suárez.

SZOJKA Emese

1990 „Szent Levél” a Bács-Kiskun megyei Tataházáról és láncelevek Bajáról. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében*. 178–191.

UJVÁRY Zoltán

1960 Balszerencés napok jegyzéke a kéziratos könyvekben. *Ethnographia* LXXI. 1. 107–109.

1964 A „Mennyből jött levél” népi párhuzamai. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 47. 383–394.

1980 Népi levél a balszerencés napokról. *Múzeumi Kurír* 33. 101–103.

ZERUBAVEL, Eviatar

1985 *The Seven Day Circle: The History and Meaning of the Week*. Chicago–London: University of Chicago Press.

ZSUPOS Zoltán

1985 Égi levél Darvason és Bakonszegen. In *Múzeumi Kurír* 47. 59–62.

Bakos Áron

néprajzkutató-muzeológus, Néprajzi Múzeum, Budapest

E-mail: bakos.aron@neprajz.hu

Áron Bakos

On the historicity of the heavenly letters

The aim of this study is to contextualise historically and analyse functionally the genre of the heavenly letters (*Himmelsbrief*). The essay publishes, interprets and compares with other Hungarian examples a letter collected in Budapest in 1972. Through a comparative analysis, it points to the contradictory, magical-religious character of the letters, and to unravel this, it traces the roots of the 19th–20th-century texts back to late antiquity and the early Middle Ages, drawing on Edmund Leach's model of communication. The author's primary conclusion is that the logic of the letters invoked as magic is not archaic, not a legacy of pre-Christian times, but the result of later historical processes, which can be traced back to the change in meaning of copying and distributing letters, to the transitions between technical and expressive actions.